

Неўзабаве шпак шмыгнуў у шпакоўню. Пасля к..роткай валтузні адтуль выл..цеў у(з/с)кудлачаны в..рабей. З яго сыпалася пер'е. Следам выл..з і шпак, сеў на стрэшцы, а(б/п)тросся, пакрыціў г..лоўкай і засвістаў (*Паводле У. Ляўданскага*).

Спішыце тэкст, устаўляючы, дзе трэба, прапушчаныя літары і раскрываючы дужкі. Растворыце праваяпіс суфіксаў дзеясловаў.

З прыведзеных прыказак выберыце тую, што перадае асноўную думку тэксту.

1. На сваім сметніку і верабей гаспадар.
2. Не руш чужога і не бойся нікога.
3. Якая птушка, такое і гняздзечка.

81. Складзіце і запішыце невялікі тэкст-апавяданне на тэму «Як я выконваў (выконвала) дамашняе заданне па беларускай мове (літаратуры, гісторыі, географіі...)». Выкарытайце дзеясловы *перачытваць, завучваць, аналізаваць, параўноўваць, раздумваць, фармуляваць, выпісваць, падкрэсліваць, пераказваць, прыдумваць, адшукваць, даказваць, даследаваць* і інш.

§ 15. Лады дзеяслова (абвесны, умоўны, загадны)

82. Прачытайце сказы.

1. Следам за гракамі **прылятае** да нас і другі доўгачаканы госць — палявы жаваранак (*В. Вольскі*). 2. **Жавароначкі, прыляціце**, зямлю-матухну абудзіце (*Беларуская народная песня*). 3. Каб я была гэтай птушкай, я даўно **прыляцела б** да цябе (*І. Шамякін*).

У якім сказе дзеянне, абазначанае выдзеленым дзеясловам, успрымаецца як рэальнае, у якім — як магчымае?

У якім сказе выдзелены дзеяслоў мае значэнне просьбы, закліку?

Лад дзеяслова выражае адносіны дзеяння да рэчаіснасці. Дзеянне можа ўспрымацца як рэальнае (*бабуля **напярэкла аладак***) ці нерэальнае — пажаданае (***напярэчыце аладак***) або магчымае (***напярэкла б аладак***). У залежнасці ад гэтага адносяцца тры лады дзеяслова: **абвесны, загадны і ўмоўны**.

Дзеясловы **абвеснага ладу** абазначаюць дзеянне, якое адбываецца (адбывалася, будзе адбывацца) у цяперашнім, прошлым ці будучым часе: *шукаю, шукаў, буду шукаць*.

Дзеясловы **загаднага ладу** выражаюць пабуджэнне да дзеяння (просьбу, загад, заклік, параду, пажаданне): *шукай, шукайце, давайце шукаць*.

Дзеясловы **ўмоўнага ладу** абазначаюць дзеянне, магчымае пры пэўных умовах: *шукаў бы, шукала б, шукалі б*.

83. Прачытайце тэкст. Дзякуючы чаму ствараецца ўражанне, што аўтар вядзе размову з чытачом?

Загадаю вам загадку пра кветку, якая адна з першых зацвітае вясною і цвіце аж да восені. Буе густым жаўтаватым цветам, а адцвіўшы, становіцца сівенькай бабулькай з лёгкім белым пушком на галаве. Дзьмухні — пушок разляціцца ва ўсе бакі.

Вы здагадаліся, як называецца кветка? Так, гэта дзьмухавец. Чаму ў яе такое імя — таксама здагадаліся. Толькі, пэўна, не звярнулі ўвагі на адну дробязь: у слове *дзьмухавец* пасля дзвюх неразлучных літар *дз* з'явіўся мяккі знак. І пры вымаўленні слова памякчэла, падабрэла, палагаднела. А паспрабуйце вымавіць гэтае ж слова, напісанае без мяккага знака. І яно ўжо не іграе, не спявае. Паспрабуйце дзьмухнуць^Ф — не дзьмухаецца! (*Паводле В. Віткі*).

цвісці

● Сфармулюйце правіла, згодна з якім у слове *дзьмухавец* пішацца мяккі знак.

Як вы разумееце выраз *слова памякчэла, падабрэла, палагаднела*?

Вызначце лад ужытых у тэксце дзеясловаў.

Складзіце і запішыце тэкст-загадку пра якую-небудзь кветку.

Формы **ўмоўнага ладу** дзеясловаў утвараюцца шляхам далучэння да форм прошлага часу часціцы **бы (б)**. Часціца **бы** ўжываецца пасля слоў, якія заканчваюцца на зычны, часціца **б** — пасля слоў, якія заканчваюцца на галосны: *напрасіў бы, напросіла б*.

Дзеясловы ва ўмоўным ладзе змяняюцца па родах і ліках: *змог бы, змагла б, змагло б, змаглі б*. Яны не маюць форм часу і асобы.

84. Спішыце сказы, утвараючы формы ўмоўнага ладу дзеясловаў.

1. Пеця (*купіць*) сабе маску, ласты для плавання (*В. Хомчанка*). 2. Адна толькі маці (*зразумець*) мяне (*В. Кадзетава*). 3. **Хто-небудзь** другі даўно (*завесці*) сабе новага сабаку (*В. Гардзей*). 4. Многія людзі (*магчы*) жыць шчасліва, ды **самі** сабе шкодзяць (*У. Дамашэвіч*). 5. Іншы раз Алёна толькі (*пасмяяцца*) з такога ўспаміну (*А. Крэйдзіч*).

Укажыце род і лік дзеясловаў у форме ўмоўнага ладу.

- Вызначце разрады выдзеленых займеннікаў.

Асноўнымі формамі дзеясловаў у **загадным** ладзе з'яўляюцца формы 2-й асобы адзіночнага і множнага ліку: *маўчы* — *маўчыце*, *шануй* — *шануйце*.

Дзеясловы *біць, піць, віць, ліць* маюць формы загаднага ладу *бі, пі, ві, лі; біце, піце, віце, ліце*.

85. Прачытайце тэкст, ужываючы дзеясловы, што ў дужках, у форме 2-й асобы адзіночнага ліку загаднага ладу. Звярніце ўвагу на тое, што абедзве формы дзеяслова (інфінітыў і форма загаднага ладу) павінны быць аднаго трывання: (ш т о з р а б і ц ь ?) *перамагчы* — (ш т о з р а б і ?) *перамажы*.

Мая Беларусь!

Ты — скарбонка мудрасці^{сл} продкаў.

Ты маеш свае законы маралі.

Ты клічаш дзяцей да жыцця.

Ты шчодрая сваёй дабрынёй.

А навука твая да болю простая:

калі нахлыне бяда —

(*перамагчы*);

калі пастукае гора —

не (*адчыняць*);

калі ўспыхне пажар —
 (*патушыць*);
 калі затопіць вада —
 (*выплысці*);
 калі зашчэміць голад —
 (*перажыць*);
 калі нападзе вораг —
 (*адбіцца*);
 калі ахутае зайздрасць —
 (*прагнаць*);
 калі здрадзяць сябры —
 (*дараваць*);
 калі грэх займееш —
 (*накаяцца*);
 калі грошай няма —
 (*зарабіць*);
 калі пасеяў —
 (*сабраць*);
 калі хочаш быць шчаслівым —
 (*быць*)!
 Усё, што адолеў, аддаў,
 тое і тваё.
 І ты адбыўся як Чалавек!

У. Лінскі.

Выпішыце з верша тры парады, якія вы лічыце найбольш важнымі для сябе. Ад форм загаднага ладу 2-й асобы адзіночнага ліку дзеясловаў утварыце формы множнага ліку (*перамажы — перамажыце*).

Як вы разумееце сэнс выказвання «Усё, што адолеў, аддаў, тое і тваё»?

86. Прачытайце тэкст. Як бы вы падзялілі яго на абзацы?

Добра ра(н/нн)яй в..сной у с..сновым лес..! Вось прагучаў сярод з..лёнай ігліцы звонкі спеў. Спыніцеся і прыслухайцеся. Пады..дзіце да дрэва, адкуль чуецца меладычная песен..ка. Прыгледзьцеся — і вы ўбачыце птушачку з гру(д/т)кай цёмна(?)ц..глянага^м колер.., з белымі палоскамі на крылах. Гэта

берасцянка, якая в..рнулася да нас з цёпрых краёў у пачатку красавіка. Пад дрэвамі трымаюцца яшчэ апошні.. рэшткі снег..., а яна сп..вае с..бе ў захапле(н/нн)і (Паводле В. Вольскага).

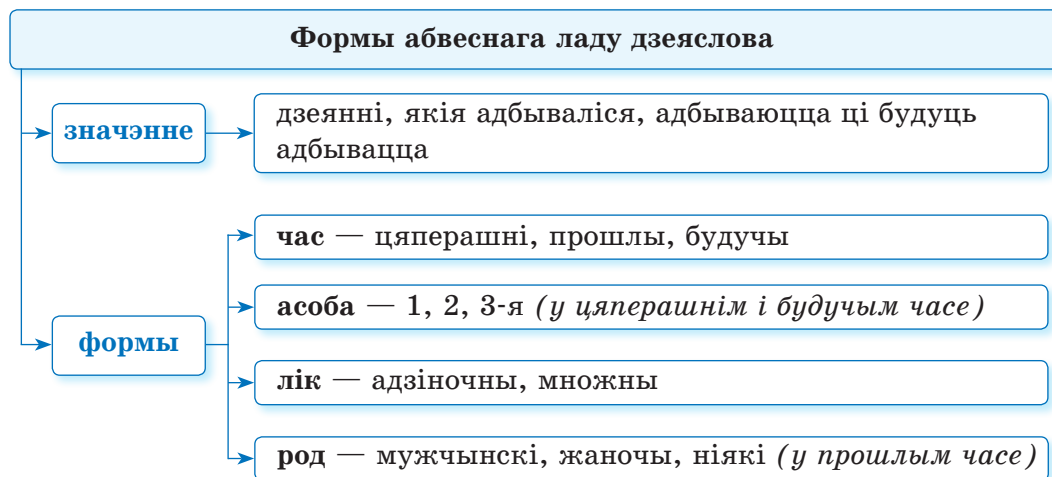
Спішыце тэкст, устаўляючы, дзе трэба, прапушчаныя літары і раскрываючы дужкі.

Падкрэсліце зваротныя дзеясловы. Вызначце, у якім ладзе яны ўжыты. Як адным словам па-беларуску называюцца цёплыя краі, куды адлятаюць на зіму пералётныя птушкі?

§ 16. Абвесны лад. Часы дзеяслова, утварэнне і ўжыванне часавых форм дзеяслова

87. Прачытайце схему.

Што абазначаюць формы абвеснага ладу дзеяслова?

Якія формы маюць дзеясловы ў абвесным ладзе? Прывядзіце прыклады.

88. Прачытайце тэкст. Ці згодны вы з тым, што дрэвы ўздзейнічаюць на чалавека?

Я даверыўся чарам лесу. Прытуліўся да галінастай хваіны, адчуў яе смалісты пах і зажмурыў вочы. Дрэвы, як і людзі, розныя: ростам, колерам, формай. Я даўно прыйшоў да высновы,